

Uuden Akatemian synty

■ Olavi Granö

Suomen tiedepolitiikassa tapahtui vuonna 1969 merkittävä muutos. Tuolloin lakkautettiin vuonna 1949 perustettu ”vanha” Suomen Akatemia ja sen nimi annettiin uudistetulle valtion tieteellisten toimikuntien järjestelmälle. Uudistus oli tieteemme historiassa poikkeuksellinen, mutta loppujen lopuksi oli kysymys vain jumiutuneen tilanteen purkamisesta. Suomalaiseen tieteeseen oli syntynyt 20 vuoden aikana paljon erilaisia kehityspaineita, mutta uudistuspyrkimykset olivat törmänneet tulppaan, jonka muodosti muusta tiedejärjestelmästä erillinen Suomen Akatemia.

Kun minun tehtäväkseni on annettu kuvata, miten tämä tulppa syntyi ja mikä tie johti sen avautumiseen, haluan viitata Runebergin sanoihin: ”Jotakin ehkä tietäisin, olinhan siellä minäkin.” Syynä kehityksen jumiutumiseen oli se, että presidentti J.K. Paasikiven tuella perustettu Suomen Akatemia oli koettu sodan jälkeen niin merkittäväksi kansalliseksi hankkeeksi, että se oli jättänyt varjoonsa ehdotukset laaja-alaisesta tieteen tukijärjestelmästä, jonka aikaansaamista itse asiassa kaikki akatemiakiistan osapuolet kannattivat. Tuloksena oli vain se, että akatemialakiin liitettiin varttuneiden ja nuorten tieteenharjoittajien apurahajärjestelmä, joka yliopistoihin ja korkeakouluihin hajotettuna ei antanut mahdollisuuksia tutkimustyön edellytysten määrätietoiseen kehittämiseen.

Tilanteen parantamiseksi A. I. Virtanen teki Suomen Akatemian esimiehenä ensitöikseen aloitteen Valtion tieteellisten toimikuntien muodostamiseksi. Mallina oli Ruotsissa muutama vuosi aiemmin perustettu uudenlainen tieteellisen tutkimuksen tukemisjärjestelmä, joka eräissä maissa, kuten Englannissa ja Ranskassa, oli osoittautunut tehokkaaksi. Siinä valtion tukimäärärahojen jakaminen ja niiden käytön seuranta osoitettiin tieteellisen asiantuntija-elimien

kautta valtakunnallisesti keskitetysti suoraan tutkijoille ja tutkimusryhmille.

Suomen Akatemian sihteeri Ilmo Hela laati Virtasen pyynnöstä ehdotuksen Suomen oloihin soveltuvasta toimikuntajärjestelmästä. Toimikuntia oli kaksi, valtion luonnontieteellinen ja humanistinen toimikunta. Toimikunnat olivat opetusministeriön alaisia.

Vuonna 1950 perustettujen toimikuntien määrärahat ja toimintavaltuudet jäivät ehdotusta paljon vähäisemmiksi, mutta näin saatiin kuitenkin ensimmäistä kertaa yliopistoihin nimenomaan tutkimukseen osoitettu ja valtion määrärahoja. Yhteisestä lähtökohdastaan huolimatta silloinen Suomen Akatemia ja tieteelliset toimikunnat alkoivat instituutioina etäännyä toisistaan, vaikka akateemikkoja oli yksityisinä tutkijoina mukana tieteellisten toimikuntien toiminnassa. Erkaantumista korosti se, ettei A. I. Virtasta nimitetty, ilmeisesti poliittisista syistä, luonnontieteellisen toimikunnan puheenjohtajaksi kuten hän itse oli otaksunut.

Akatemian perustamiseen liittyneet toiveet ja suunnitelmat tieteellisen tutkimuksen laajamittaisesta tukemisesta tulivat tästedes nojaamaan tieteellisten toimikuntien kehittämiseen.

Tiedehallinnon johtohahmoksi nousi 1950-luvun lopulla Helsingin yliopiston rehtoriksi valittu Edwin Linkomies. Tuolloin Suomeen olivat juuri leviämässä uudet tieteenharjoittamisen muodot, kuten tutkijankoulutus ja ryhmätyöskentely, ja uudet tieteen rakenteet, kuten tilaus- ja sopimus pohjaiset tutkimusprojektit. Yliopistojen opetukseen liittyvän tutkimustyön rinnalle tuli yhä merkittävämmäksi soveltava tutkimus, jota tehtiin tutkimuslaitoksissa yhteiskunnan eri sektoreilla.

Tutkimuksen kenttä alkoi näin hajaantua. Rajoiltaan epäselväksi muuttuneena ja aiempaa suurempia taloudellisia panoksia vaativana

se alettiin nähdä taloudellisen kasvun ja yleensä yhteiskunnan kehityksen edellytyksenä mutta samalla myös rationaalisen suunnittelun kohteena ja yhteiskuntapolitiikan osa-alueena. Toisaalta tutkimustyön kehittämistoimenpiteet alkoivat erota yliopistojen kehittämisestä.

Valtiollinen tiedepolitiikka tuli Suomeen viiveen jälkeen. Rajakohtana voidaan pitää vuotta 1959, jolloin Kustaa Vilkun ollessa opetusministerinä asetettiin komitea, joka otti nimekseen tieteellisen tutkimuksen organisaatiokomitea. Sen puheenjohtajaksi tuli presidentti Urho Kekkonen toivomuksesta Edwin Linkomies. Komitea sai tehtäväkseen ”laatia yleissuunnitelma valtion tutkimuslaitosten saattamiseksi nykyaikaiselle tasolle ja tekemään esityksiä niiden ja korkeakoulujen välisen yhteistoiminnan kehittämiseksi kaikilla tieteen aloilla ja valtakunnan eri osissa, erityisesti silmälläpitäen tieteellisen toiminnan suunnitelmallisuutta ja tehokkuutta”.

Valtion alkava tiedepolitiikka kohdisti näin huomionsa koko tutkimuksen kenttään riippumatta siitä, missä sitä harjoitettiin, eikä enää vain ylimmän opetuksen ja tieteen muodostamaan kokonaisuuteen, jota yliopistot ja korkeakoulut edustivat. Tällä näkökulman muutoksella tuli olemaan pitkälle ulottuvat seuraukset.

Linkomiehen komitean jäsenistön kokoonpanossa ilmeni uusi tiedepoliittinen ote. Sihteeriksi valittiin sektoritutkimuslaitoksen edustaja, Merentutkimuslaitoksen johtajaksi edennyt Ilmo Hela, ja yhteiskunnallista näkemystä omaavien yliopistonmiesten lisäksi komiteaan kutsuttiin johtavien puolueiden kansanedustajia. Komitean suorittamien laajojen selvitysten jälkeen kävi ilmi, ettei enää ollut mahdollista luoda yhteistä kehittämisohjelmaa sekä tutkimukselle että ylimmälle opetukselle niin välttämättömiä kuin ne toisilleen olivatkin.

Komitea katsoi, että tuolloin verraten vähäpätöisestä valtion tieteellisestä toimikuntajärjestelmästä tuli kehittää riittävän itsenäinen ja voimavaroiltaan vahva yksikkö, joka pystyisi tarjoamaan tutkijoille tai tutkijoiden itse muodostamille tutkimusryhmille mahdollisuuden keskittyä tieteelliseen työhön riippumatta siitä tehtiinkö tutkimustyö yliopistoissa vai tutkimus-

laitoksissa tai niiden yhteistyönä. Komitea näin tavallaan väisti alkuperäisen tavoitteensa ja siirsi tehtävänsä toimikuntajärjestelmän vastuulle.

Komitea oli toiminut presidentti Kekkonen suojeluksessa, ja uudenvuodenpuheessaan vuonna 1960 hän viittasikin komitean tärkeinä pitämiin ehdotuksiin, jotka toteutuivat lähes sellaisinaan tieteellisen tutkimuksen järjestelystä annettuna lakina. Kahden toimikunnan tilalle muodostettiin kuusi toimikuntaa, joiden määrärahat kolminkertaistettiin. Toimikuntien tärkeimpänä tiedepoliittisena välineenä oli kolmiportainen tutkijajärjestelmä, jonka toimet oli määrärahojen tapaan valtakunnallisesti keskiteytysti kilpailtavissa.

Vaikka komitean lähtökohtana oli ollut tutkimuslaitosten kehittäminen ja ne saivatkin edustajansa toimikuntiin, uudistuksen lopputuloksena oli erityisesti yliopistojen perustutkimuksen edellytysten parantaminen.

Komitean ehdotus kiinteämmästä yhteistyöstä tieteellisten toimikuntien ja valtioneuvoston välillä johti valtion tiedeneuvoston perustamiseen. Se vastasi vuoden 1969 uudistuksen suunnittelusta.

Linkomiehen komitean keskittyessä vain tutkimusjärjestelmän kehittämiseen, paisuvan korkeakoululaitoksen ongelmat jäivät käsittelemättä. Tässä tilanteessa presidentti Kekkonen puuttui asioiden kulkuun poikkeuksellisella tavalla. Hän muodosti ns. presidentin työryhmän, joka kiireellisellä aikataululla laati Englannista saadun mallin mukaisen, kasvavan opiskelijamäärän vaatiman resurssien kasvun turvanneen korkeakoulujen kehittämislain.

Jotta myös tutkimustyön edellytyksiä voitaisiin parantaa, tiedeneuvostossa ryhdyttiin suunnittelemaan tieteellisen tutkimuksen järjestelyistä annetun lain muuttamista. Pää tavoitteena oli saada siitä eräänlainen tieteen kehittämislaki, joka turvaisi toimikuntajärjestelmän tutkimusresurssien kasvun.

Tieteen kehittämislaisissa, jonka laatimiseen osallistui teknillistieteellisen toimikunnan puheenjohtajan Pekka Jauhon ja opetusministeriön tiedetoimiston päällikön Matti L. Ahon kanssa, jatkettiin Linkomiehen komitean linjaa sikäli,

että päämääränä pidettiin tutkijantoimien lisäämistä. Olennaista oli myös toimikuntien yhdistäminen kiinteämmäksi kokonaisuudeksi ja erityisen tieteen keskustoimikunnan perustaminen sen johtoon. Näin varmistettiin tutkijoiden toiminnan kannalta välttämätön hallinnollinen riippumattomuus sekä yliopistoista että valtion tutkimuslaitoksista. Tutkijantoimien määrä nostettiin 350:een. Lakkautettavien akateemikon virkojen tilalle esitettiin 15 uutta tutkijaprofessorin (nykyisin 30 akatemiaprofessorin) virkaa, joiden täyttäminen annettiin ”akatemia-lautakunnan” sijasta tieteen keskustoimikunnan tehtäväksi. Tutkimusapulaisten asemaa parannettiin siirtämällä heidän palvelussuhteensa valtioon. Kokonaisuudessaan ratkaisu merkitsi tieteen määrärahojen voimakasta kasvua. Rakenneuudistus antoi myös mahdollisuuden kohdistaa huomiota uudenslaisiin laaja-alaisempiin tutkimusaiheisiin, kuten ympäristökysymyksiin sekä myöhemmin myös nais- ja tulevaisuudentutkimukseen.

Uudistus sai viimeisen silauksensa maaliskuussa 1969, jolloin Suomen Akatemian esimies Georg Henrik von Wright katsoi, että muodostumassa olevalle eriasteisten tutkijanvirkojen kokonaisuudelle tuli luovuttaa ”velvoittava ja arvovaltaa antava” Suomen Akatemian nimi. Presidentti Kekkonen ja poliittisen johdon hyväksyttyä asian pienen empimisen jälkeen eduskunta hyväksyi lakiesitykset ilman äänestystä lokakuussa 1969. Uudistettu laki tieteellisen tutkimuksen järjestelystä astui voimaan 1. päivänä tammikuuta 1970, jolloin kumoutui vanha laki Suomen Akatemiasta.

Akatemia-nimen antaminen toimikuntajärjestelmälle synnytti aluksi epäilyjä, koska se ei vastannut sitä, mitä tiedeakatemioiden perinteisesti tarkoitettiin. Käytännössä niin Suomessa kuin ulkomailla opittiin pian tietämään, että Suomen Akatemia vastaa muiden maiden Research Council- tai Forskningsråd-systeemiä. Vähitellen on kuitenkin huomattu, että Suomen Akatemia poikkeaa selvästi edukseen muiden maiden toimikuntajärjestelmistä. Siitä on kehitetty nykyaikaisesti hallinnoitu tutkijanvirkojen ja niihin liittyvien tutkimusmäärärahojen koko-

naisuus, joka soveltuu yhteiskunnan tutkimustarpeisiin paljon paremmin kuin monien muiden maiden hajanaiset toimikuntajärjestelmät, joissa eri tieteen pääaloilla on kullakin oma, usein eri ministeriöön kuuluva toimikuntansa. Suomen järjestelmää onkin pyritty erilaisin ratkaisuin jäljittelemään.

Kuudenkymmenen vuoden perspektiivissä Suomen Akatemia ja tieteellinen toimikuntajärjestelmä sulautuvat yhdeksi kokonaisuudeksi. Sen taustalla voidaan nähdä Paasikiven-Kekkonen tiedepoliittinen linja.

Uuden Suomen Akatemian perustaminen vuonna 1969 ja sen kehittäminen on ollut vastaus kysymykseen, miten julkisia varoja voidaan parhaiten käyttää tieteellisen tutkimuksen edistämiseen. Toimikuntajärjestelmään perustuva uudistus on osoittautunut merkittäväksi, koska se kokosi yhteen tiedehallinnon kolme keskeistä toimijaa, tiedeyhteisön, opetusministeriön ja poliittisen vallan, ja salli samalla sen, että näiden toimijoiden suhteellinen painoarvo saattoi muuttua itse järjestelmän pysyessä elinvoimaisena ja uudistuskäyväisenä.

Tiedepoliittikan alalla muutosten tekeminen on yleensä ongelmallista, sillä merkittävät ratkaisut ovat usein niin kauaskantoisia, että niiden seuraukset tulevat näkyviin vasta vuosien kuluttua päätöshetkestä. Vuonna 1969 tehty toimikuntajärjestelmän uudistaminen onnistui ilmeisesti siksi, että sillä oli vain yksi päämäärä: tieteen aseman vahvistaminen. Suomen Akatemian nimen saanut järjestelmä on tähän mennessä voinut antaa sadoille tutkijoille mahdollisuuden keskittyä siihen, minkä he parhaiten osaavat: tieteen tekemiseen.

Kirjoittaja on Turun yliopiston maantieteen emeritusprofessori ja entinen kansleri, joka toimi valtion luonnontieteellisen toimikunnan ja toimikuntien neuvottelukunnan puheenjohtaja 1964–69 ja uusimuotoisen Suomen Akatemian ensimmäisenä puheenjohtajana 1970–73. Artikkelin perustuu Suomen Akatemian 60-vuotisjuhlilla 28.11.2008 pidettyyn puheeseen.